

Відгук надішлов 17.04.2021р. Висл- Т.О. Александрова

ВІДГУК

офіційного опонента,
кандидата філологічних наук, доцента
Гурдуза Андрія Івановича
на дисертацію Крюкової Юлії Дмитрівни
«“Празький текст” у творчості європейських поетів-модерністів
першої половини ХХ століття»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство

В інтенсивному поліаспектному дослідженні останніх десятиліть українського і світового літературного модернізму провідне місце беззаперечно належить компаративістичним студіям, які згідно з поступовим ускладненням предмета і завдань набувають синтетичного характеру. Потенціал таких робіт дозволяє визначити національну специфіку й типологічні сходження мистецьких явищ та мислення автора в міжкультурній узаємодії, концентрований вияв і динаміку якої фіксуємо, зокрема, в «міському тексті» – актуальному напрямку вивчення «другої природи» людини, котра у швидкому розвитку відображає всю складність життя сучасної особистості, водночас його моделюючи. Кластер цього тематичного корпусу, «празький текст» важливий у глобальній панорамі модернізму як один із найпотужніших культурних осередків доби і фактор впливу на свідомість європейських митців, однак дослідженість його у вітчизняному й зарубіжному літературознавстві поки недостатня й потребує глобального комплексного вивчення, зокрема в імагологічній, міфопоетичній, інтертекстуальній площинах. В українській перспективі він презентований творами митців-емігрантів «Празької школи» – об’єктивно поки менш досягненим складником у національній літературній системі.

У дисертації Ю. Крюкової «празький текст» отримує оригінальний ракурс розроблення з провідним і також пріоритетним у компаративістиці імагологічним вектором, Здійснено, передовсім, багато в чому інноваційний у межах означеної проблеми аналіз питань «етнічного іншого та особливостей становлення

етнокультурної ідентичності в умовах міжетнічної взаємодії» (с. 136 дис.). Розгляд фактичного матеріалу в міфопоетичному ключі, своєю чергою, долучає роботу до питомого в літературознавстві ХХІ ст. масиву розвідок на тлі міфотворчих пошуків української й інших європейських літератур (що продуктивними тут є наукові праці переважно прикладного плану).

Художня спадщина залучених до силового поля дисертації митців – чеських ліриків (К. Бабанек, Й. Махар, А. Сайферт, А. Сова, В. Незвал та ін.), «празького кола» німецькомовних поетів (Р. Гольбаум, П. Леппін, Р. М. Рільке, Й. Урциділь), українських поетів-емігрантів (Ю. Дараган, А. Гарасевич, Є. Маланюк, О. Ольжич, О. Теліга й ін.) та їх російських колег (І. Бем, О. Ейснер, В. Лебедєв, С. Рафальський, М. Цветаєва) – категоріально зіставлявана й у форматі компаративного вивчення становить оптимальний базис для об'єктивного висвітлення відображеної в їхній творчості полірівневої художньої специфіки «празького тексту». Доробок названих митців репрезентативний у їхніх національних творчих середовищах, однак на рівні міжкультурних паралелей майже не розглядався або вивчався аспектно, причому частина розвідок нині у зв'язку з переглядом і вдосконаленням сучасної методології порівняльного літературознавства швидко застаріває. Більш пізні праці, присвячені доробку поетів «Празької школи» (В. Просалової, О. Кривчикової, О. Омельчук, О. Гольник та ін.), німецькомовних поетів-пражан та їх чеських колег-модерністів (А. Краус, Г. Весела, К. Гиршлова, П. Деметц, К. Косік, К. Крейчі, Д. Годрова), названої російської еміграції (Д. Зудина, Л. Дьоміна, О. Кабанова, Н. Самосюк та ін.), так чи інакше оперують (особливо українські роботи) методологіями інтертекстуальності, герменевтики, міфопоетики тощо, однак переважно орієнтовані на власний національний ґрунт, а отже, позбавлені необхідної комплексності та панорамного бачення «празького тексту» як такого. Уперше зіставляючи цілий ряд доробків «об'єднаних» Прагою різнонаціональних митців, Ю. Крюкова не тільки вперше артикулює риси того чи того національного митця в імагологічній перспективі, але й, по суті, автоматично відкриває нові обрії для подальших компаративістичних праць у цьому напрямку.

Заявлена актуальна дисертаційна проблема зумовлює методологічний синтетизм продуктивного і вчасного дослідження Ю. Крюкової, яке вирізняє беззаперечна наукова новизна і належна структурна продуманість.

На широкому міжнаціональному тлі вперше в означеній імагологічній конфігурації (Прага – чеські німецькомовні поети-модерністи – українські й російські поети-емігранти), переважно в міфопоетичній та інтертекстуальній площинах, системно проаналізовано рецепцію «празького тексту» у творчості поетів-модерністів першої половини ХХ ст. (із певним вирізненням у національних контекстах відповідно постатей Є. Маланюка, Р. М. Рільке і М. Цветаєвої). Уводячи в науковий обіг низку різнонаціональних творів, Ю. Крюкова також уперше аргументовано доводить наявність «моніфіу Праги» як основної моделі у творчості поетів-модерністів та кваліфікує «празький текст» періоду як ризоматичне утворення з виділенням відповідних специфікацій. Крім того, у результаті зіставлення поезій залучених до аналізу персоналій низка творів у межах указаної спільної компаративної схеми зіставляється також уперше. Запропонований алгоритм вивчення «празького тексту» як кластера «міського тексту» можна розглядати як різновид моделі компаративного дослідження в означеній площині, що підвищує теоретичну цінність дослідження. До слова, значний виконаний обсяг роботи дозволяє сформулювати її теоретичне значення дещо виразніше, як і актуальність (хоча обидві позиції в роботі беззаперечні).

Системна єдність спектру оптимально дібраних відповідно до художньої природи аналізованого матеріалу методів дослідження (а не «кількох» (с. 20 дис.)) у сполученні з чіткою структурованістю роботи дозволила Ю. Крюковій послідовно й коректно виконати поставлені завдання роботи та досягти заявленої мети (щоправда, з допущеним внутрішнім парадоксом у формулюванні «компаративно-імагологічних стратегій» (с. 21)). У формулюваннях принципово вірно окреслених методологічних координат дослідження вбачаємо окремі неточності: прописана в меті роботи процесуальність («...проаналізувати... структурувати...» (стор. 18)) дещо позначена в завданнях, у яких також очікувалося б більше конкретики (особливо в перших двох). Водночас

полівимірне розвинення ключового проблемного профілю дослідження дозволило здобувачці порушити й успішно вивчити низку аспектів об'єкта роботи, про які в завданнях сказано частково чи скромно замовчувано. Ідеться, в першу чергу, про науково цінні спостереження Ю. Крюкової над проявами пов'язаної з «міфом Праги» (стор. 70) авторської міфотворчості ряду поетів-емігрантів періоду.

Послідовно синтезуючи й аспектно уточнюючи засади теорії і практики «міського тексту», зокрема українського (Ю. Лотмана; С. Андрусів, О. Бровко, Я. Цимбал та ін.), та належно обґрунтовуючи системність міжкультурної комунікації у «празькому тексті» з доцільністю його осягнення крізь імагологічну оптику (розділ 1 «Концептуальні засади вивчення міських текстів»), Юлія Дмитрівна багатовимірно зіставляє рецепцію «Праги» в поезії чеських і німецькомовних модерністів (розділ 2 «“Празький текст” у творчості чеських і німецькомовних поетів-модерністів першої половини ХХ ст.») та українських і російських емігрантів (розділ 3 «Прага очима *іншого*: “празький текст” у поезії російської та української еміграції 1920–1930-х рр.»), завдяки чому досягає стереоскопічного ефекту в обсервації образу цього міста як одного з ключових в історичній і міфопоетичній перспективі європейського модерного мистецтва. Гетерогенну природу «празького тексту» та його динаміку підкреслено й належно обґрунтовано в один з найцікавіших і складних історичних і мистецьких періодів.

Детально продумана структура роботи і широка фахова й культурологічна ерудованість дисертантки забезпечують вибудовування концептуально стрункого дослідження з внутрішньою (різнонаціональною) перехресною верифікацією винайдених положень. Досить точно сформульовано таку своєрідність модерного «празького тексту» як його розлитість, особливу відкритість, через яку образ-імідж міста – в силу різних причин – вібрує у свідомості і пражан, й емігрантів: «Міф про Прагу... становить собою частину чеської, польської, української, російської, німецької культурної свідомості...» (с. 46). Погоджуємося також з ідеєю дисертантки про «ізоморфність образів Праги у поетичних втіленнях поетів-модерністів» (с. 49).

Високій якості аналізу сприяє належне теоретичне розроблення, поряд із

магістральною проблематикою дисертації, її супровідних тем. Науково цінні висвітлення міфопоетичного образу Праги як свого / чужого міста у сприйнятті відповідно чеськими – з одного боку та українськими й російськими модерністами – з іншого, а також аргументування тричленної кемпбеллівської структури «мономіфу Праги» (с. 50) в їхній творчості.

Проектування належно проаналізованих концепцій тексту як такого і «міського тексту» зокрема дозволяє Ю.Крюковій оригінально кваліфікувати «празький текст» першої половини ХХ ст. як «ризоматичне утворення» з огляду на властиві йому «...транскультурність, відкритість, динамічність, лабіринтний простір культур, гетерогенність...» (с. 22). Це нове в літературознавстві й продуктивне положення здобувачки заслуговує на особливу увагу в контексті розроблення теорії «міського тексту» в літературі різних періодів і доведене нею цілком переконливо. Слушне й її спостереження тенденції «...до розуміння міста як структури, яка ототожнюється зі знаковою системою мови» (с. 32).

Оскільки у форматі окремих аналізованих параметрів «празький текст» діалогізує з рядом аналогічних «міських» художніх корпусів (венетійським, лондонським, київським, петербурзьким тощо), увиразненню й універсалізації положень дисертації могло б бути окреслення співвідношень «празького тексту» з низкою сучасних йому синонімічних «текстів», у першу чергу, – щодо ризоматичності; тим більше, що здобувачка зауважує спорідненість «львівського» і «празького» текстів (с. 79) і формування «літературного гетерообразу Праги» (с. 80) на тлі «полярних міфів» України й Росії в поезії емігрантів.

Найбільш успішними в другому розділі дисертації вважаємо обсервацію формування празької неоміфології в доробку чеських модерністів за палімпсестним принципом (у зв'язку з чим хотілось би бачити більше приділеної уваги образу голема, хоча як складник єврейської міфології він безпосередньо не перебуває в об'єктиві пропонованого дослідження). Ефект вібрації образу Праги на межі ХІХ–ХХ ст., котрий виявляє здобувачка (с. 96) – «територія зла» (с. 134) / «місце обожнення» (с. 132), – характерний для ряду літературних міських іміджів (зокрема, Венеції, Петербурга) й донині, у зв'язку з чим цікаво, чи збереглася, на

думку Ю. Крюкової, векторність розвитку пражського міфу у ХХІ ст. Важливим є висновок дослідниці про амбівалентне сприйняття Праги як німецькомовними і чеськими поетами (с. 116), так і їхніми колегами – емігрантами з України й Росії, попри відмінні картини світу митців і перебування відповідно на своїй / чужій території.

Виграшною в розділі стає стратегія послідовного нарощування смислів пражського іміджу: від бачення міста «своїм» – у чеській ліриці (п. 2.2) до сприймання «своїм-іншим» – у «празькому колі» німецькомовних модерністів (п. 2.3). Очікувано виокремлено при цьому образ Праги в доробку раннього Р. М. Рільке.

Не поступається витонченій літературознавчій структурованості попередньому блоку роботи її третій розділ, де основна увага сконцентрована на відображенні образу Праги у творчості поетів-емігрантів із Росії (п. 3.1, 3.2) та України (п. 3.3, 3.4). Підкреслимо, що у випадках обох національних рецепцій погляд дисертантки філологічно доречно скерований в імагологічну площину діалогу свого й чужого в названих митців – із превалюванням чи то синтезу (п. 3.2, 3.3), чи то певної конфронтації (п. 3.4). У цьому контексті закономірний детальніший аналіз бінарноопозиційної канви в досліджуваних творах, зокрема О. Теліги, О. Ольжича. Ю. Дарагана, для встановлення й резюмування ряду типологічних сходжень, а також власне поезії Є. Маланюка як своєрідного «мосту» в україно-чеському діалозі.

Погоджуємося з висновками дисертантки щодо оновлення «міфів Праги» – як оновлення національного міфу – в результаті значного збагачення названими поетами-модерністами «празького тексту» оригінальною мотивікою та їхньою продуктивною міфотворчістю. Не викликає заперечень також положення стосовно глибинного зв'язку «празького тексту» із власне «міфом Праги», котрий з огляду на ізоморфність образів міста у творах дисертантка пропонує кваліфікувати як пражський «мономіф». Імпонує віднайдення в процесі дослідження спільного знаменника в аналізованих доробках митців для формулювання концепції поетів як шукачів себе між полюсами своїх та інших на

теренах «празького тексту» (с. 14 автореф. дис.). Різні перспективи прочитання «празького тексту» у зв'язку з динамікою суспільно-історичної дійсності також належно аргументовані Ю. Крюковою, як і мотивована нею концепція празького іміджу першої половини ХХ ст. у сприйнятті представників різних національностей. Відтак, для чеських модерністів місто вібрує в ідеалізації / демонізації; німецькомовні поети дотримуються в цей час мультикультурального бачення Праги; українські ж російські митці переосмислюють її як місце міжкультурного діалогу.

Художня природа зіставлюваного художнього матеріалу й оптимальний спосіб наукового висвітлення зумовлюють широкі можливості практичного застосування результатів дисертації Ю. Крюкової; положення роботи можуть бути органічно розгорнуті в межах більших за масштабом компаративних, зокрема етноімагологічних, досліджень «празького тексту» варіативної історичності (включаючи фентезійну); його як варіанта «міського тексту» загалом, що потреба таких системних фундаментальних розробок очевидна й давня. Крім того, аргументовані здобувачкою нові грані бачення проблемного комплексу «празького тексту» першої половини ХХ ст. здатні органічно влитися в навчальні курси літературної компаративістики, історії вітчизняної й світової літератури у закладах вищої освіти, зокрема, – в тексти відповідних підручників і навчально-методичних посібників.

Структура пропонованого дослідження відповідає поставленим меті і завданням, є чіткою й належно продуманою.

В окресленні перспективних векторів подальшого вивчення наукової теми Ю. Крюкова виявляє тонке філологічне чуття. Цілком погоджуємося з її думкою про важливість вивчення процесів міжкультурного взаємопроникнення (національних історії, міфології й літератури) з відповідним відображенням «на рівні міських надтекстів» (с. 195), а також із тим, що комплексне осягнення «празького тексту» як «інтегрована єдність різних етносів і культур» має включати аналіз «німецькомовної складової» (с. 113) і сприятиме як розумінню власне цього тексту, так і самопізнанню модерних європейських літератур,

презентованих «в семіотичному просторі Праги» (с. 113). Варто додати, що потенціал такого самопізнання національним дослідником у процесі студіювання «літературної Праги» модернізму чи іншого часового проміжку не обов'язково залежить від представлення відповідної нації у складі празького населення, адже в компаративістиці для досягнення полікультурної єдності важливі і конкретні задіяні історично явища та механізми, і загальні закономірності можливого, типологічно подібного моделювання аналогічних явищ і процесів. При такому глобальному підході ракурси сходження з модерною міфопоетикою «празького тексту» варто вбачати і в сучасному «лондонському» чи «мюнхенському» текстах, а також говорити про відмінну динаміку рецепції «літературної Праги» залежно від обраних для студіювання методологічних координат – гендерних, мультикультуральних, семіотичних, (частково) постколоніальних тощо.

Як видно, струнка, логічно виважена концепція наукової праці, композиційна її завершеність, належна обізнаність із заявленою проблемою дозволяють Ю. Крюковій успішно здійснити компаративний аналіз специфіки й типологічних аспектів відображення «празького тексту» в творчості європейських поетів-модерністів першого половини XX ст. Імпонує наскрізна в роботі належна аргументація висновків, адекватність дослідження сучасній науковій парадигматиці (часом Юлія Дмитрівна й підходить до меж компаративістики, про що не так давно застерігали неконтекстуалісти) і витриманий при цьому текстоцентризм дисертації.

Загальний оригінальний план побудови роботи й логіка розгортання наукового пошуку в цілому заперечень не викликають; окремі ж зауваження стосуються локальних моментів дослідження. Скажімо, в силу висвітлення палімпсестності «празького тексту» чеської літератури межі XIX–XX ст. у п. 2.1, підвищенню рівня аналітики сприяли б предметніші роздуми Ю. Крюкової про явище палімпсестності в розмові про «літературну Прагу». Так само уникненню термінологічної неузгодженості могла б зарадити детальніша увага до вирізнення поняття ризому в заявленій літературознавчій проєкції, тлумачення дисертанткою механізмів функціонування ризоматичного тексту, а особливо – авторської

міфології, «авторського міфу Праги» (с. 22), або «нового «міфу Праги» (с. 96). Застосовуючи останні вказані поняття, дисертантка практично обходить пов'язані з ними гострі методологічні полеміки й провідні відповідні класифікації (Н. Фрая. Є. Мелетинського, А. Нямцу, Т. Мейзерської й ін.), ступаючи на вельми нетривкий ґрунт. Нарешті, зумовлена широким охопленням фактичного матеріалу інформаційна насиченість пропонованої роботи й водночас обмежений обсяг кандидатської дисертації не дозволили розгорнуто проаналізувати відображення в персональній творчості українських, російських або чеських поетів-модерністів «празького тексту», у зв'язку з чим Юлії Крюковій прийшлося зосереджувати увагу тільки на знакових відповідних відлуннях у доробку вказаних митців, а дещо ширший науковий простір у роботі очікувано отримали Є. Маланюк, Р. М. Рільке і М. Цветаєва. З іншого боку, здатність аналізувати утворену в такий спосіб мозаїку фактичного матеріалу свідчить про саме належні компаративістичні знання і вміння дослідника.

Імпонує у світлі вимог до компаративного дослідження й позитивно позначено на якості роботи значний обсяг опрацьованих дисертантом наукових першоджерел англійською, німецькою, чеською мовами, що засвідчує органічність праці відповідним національним науковим дискурсам і своєрідне кореспондування з ними. Хоча щодо певних позицій бібліографії можуть бути висловлені зауваження. Коректнішим було б звертання до україномовних перекладів праць зарубіжних учених (Ж. Бодріяра (позиція 24), Ж. Дерріди (позиція 64), Е. Кассирера (позиція 89), Ю. Крістєвої (позиція 113), К. Леві-Строса (позиція 124), Ф. Ніцше (позиція 167), П. Рікера (позиція 187)). Водночас, можливо, з огляду на профіль дисертації сприяти поглибленню її методологічного фундаменту, особливо у зв'язку з неординарністю сучасного етапу розвитку порівняльного літературознавства, міг би досвід ряду актуальних компаративістичних студій вітчизняних (Л. Грицик, Г. Сиваченко, В. Орехова й ін.) і зарубіжних науковців (С. Зепетнека, Г. Співак, З. Мітосек та ін.). Продуктивнішим було б опрацювання «Літературознавчої енциклопедії» в 2 т. (Київ, 2007), монографії О. Гольник «Міф у художньому світі Євгена Маланюка»

(Кіровоград, 2013) та деяких інших новітніх енциклопедичних видань (у т. ч. зарубіжних) і праць, безпосередньо дотичних до заявленого в дисертації проблемного комплексу.

Очевидне звертання здобувачкою до студій деяких указаних нею науковців не знаходить формального відображення в тексті дисертації – Д. Дюришина (с. 20), Ж. Дерриди (позиція 64), Ж. Женетта (позиція 74), Д. Затонського (позиція 77), Н. Колошук (позиція 106), Е. Циховської (позиція 222). У бібліографічному оформленні списку використаних джерел окремі «технічні» недоліки пов'язані з випущенням відомостей про видання (напр., у позиції 177), а також із відсутністю скорочень слів відповідно до чинних норм (у позиціях 184, 188, 203).

Хоча оригінальні висновки Ю. Крюкової переважно стосовно компаративного (імагологічного) вектору аналізованого матеріалу очевидні, відчутна її дослідницька скромність: у роботі не завжди чітко акцентує власні оригінальні позиції стосовно так чи інакше артикульованих ідей попередніх дослідників,

Дисертація написана доброю літературною мовою, попри окремі недоліки: орфографічні («терміну міфопоетика» (с. 43), «терміну мономіф» (с. 48) – замість терміна), лексичні (вживання росіянізмів (с. 25)), логічно-синтаксичні («Так, опираючись на теорію мономіфу, структурується багат шаровий символічний образ Праги...» (с. 50) й деякі ін. Однак висловлені зауваження і побажання не знижують загальної високої оцінки дисертації, самостійної й новаторської, виконаної на належному фаховому рівні, а відтак, можуть служити певними орієнтирами в подальших студіях дослідниці.

Результати проведеного дослідження ґрунтовно і концептуально подано у висновках роботи.

Основні положення дисертації висвітлено у 8 статтях у фахових виданнях України і зарубіжному періодичному виданні, що відповідає чинним вимогам, як і належний ступінь апробації матеріалів дослідження, котра відбулася на 6 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях.

В авторефераті адекватно відображено зміст і структуру дисертації.

У такий спосіб, дослідження Крюкової Юлії Дмитрівни «“Празький текст” у творчості європейських поетів-модерністів першої половини ХХ століття» є актуальною, завершеною, оригінальною, належно структурованою науковою роботою, відкриває нові напрямки вивчення «празького тексту» в різнонаціональній і компаративній перспективі, містить наукову новизну і становить певну наукову цінність, теоретичну і практичну значимість.

Дисертація, автореферат і публікації цілком відповідають профілю спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук К 18.092.02 у Бердянському державному педагогічному університеті, вимогам пп. 9–10 та 12–13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567 (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року, № 656), а Ю. Д. Крюкова заслуговує на присудження відповідного наукового ступеня зі спеціальності 10.01.05 – порівняльне літературознавство.

Офіційний опонент

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри української та зарубіжної
літератури і порівняльного літературознавства
Бердянського державного педагогічного університету

А. І. Гурдуз

Учений секретар

О. І. Попова